

O‘ZBEKCHA-RUSCHA MATNLARDA METAFORALARNING KOGNITIV XUSUSIYATLARI

*Shukurova Zulxumor Baxtiyarovna, Qarshi davlat universiteti
tayanch doktoranti*

COGNITIVE CHARACTERISTICS OF METAPHORS IN UZBEK-RUSSIAN TEXTS

*Shukurova Zulkhumor Bakhtiyarovna, Karshi State University
Foundation doctoral student*

ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ СВОЙСТВА МЕТАФОР В УЗБЕКСКО-РУССКИХ ТЕКСТАХ

*Шукурова Зулхумор Бахтияровна, базовый докторант
Каршинского государственного университета*

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va rus tillariga oid metaforalar kognitiv xususiyatlarining tadqiq etilishiga doir ilmiy tadqiqotlarga munosabat bildirilgan. Bu borada olib borilishi lozim bo‘lgan izlanishlar ko‘lami va zarurati haqida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: metafora, ilmiy matn, badiiy matn, qiyoslash, o‘xshatish, kognitiv tahlil, kognitiv-pragmatik xususiyat.

Abstract: In the article, the reaction to the scientific research on the research of the cognitive properties of metaphors related to the Uzbek and Russian languages is expressed. Opinions about the scope and necessity of the research that should be conducted in this regard have been expressed.

Keywords: metaphor, scientific text, artistic text, comparison, analogy, cognitive analysis, cognitive-pragmatic feature.

Аннотация: статья посвящена научному исследованию когнитивных свойств метафор узбекского и русского языков. Изложены мнения о масштабах и необходимости исследований, которые необходимо провести по этому поводу.

Ключевые слова: метафора, научный текст, художественный текст, сравнение, когнитивный анализ, когнитивно-прагматический характер.

KIRISH. Tillarning tabiatini metaforalar yorqinroq ko‘rsatib bera oladi. O‘zbek va rus tillaridagi metaforalar mazkur xalqlarning dunyoqarashini ifoda qiladi va olamning lisoniy manzarasini belgilab beradi. Zamonaviy ilm-fanda

ro‘y berayotgan faol integratsiya jarayonlari tabiiy va gumanitar bilimlarni birlashtirishga, nafaqat yangi ilmiy yo‘nalishlarni, balki ilmiy bilimlarning butun tarmoqlarini yaratishga olib keladi. Rus tilida qo‘llaniladigan aksariyat metafoarlarning o‘zbek

<https://orcid.org/0009-0006-5732-4016>

e-mail:

zulxsh0815@gmail.com

tilida ham uchrashi tilning umumiy kommunikativ funksiyasini ko'rsatadi. Masalan, tulki o'zbek tilida ham rus tilida ham ayyorlik ma'nosini ifoda qiladi. O'zbek tilida "tulki qilmok" iborasi "ayyorlik" ma'nosida qo'llaniladi. Shuningdek, "Tulkidek ozib ketmok" iborasi ham metaforaning bir ko'rinishidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Eng aniq til an'analari majoziy vositalarda namoyon bo'ladi. Metaforalar mavjudligining dastlabki bosqichlarida so'zlarning moslashuvchanligiga asoslangan "hiyla" va hiyla-nayrang sifatida qaraldi, faqat ba'zi hollarda mumkin bo'lgan va mos keladigan narsa sifatida va ulardan foydalanishda ma'lum bir ehtiyotkorlikka muhtoj edi¹. Olimning ta'kidlashicha, vaqt o'tishi bilan metaforaga qarash "zargarlik buyumlari va taqinchoqlar" sifatida qarashdan o'zgardi. "Ilgari olingan bilimlardan foydalanadigan dunyo haqida fikrlashning maxsus usuli"²dir.

L.L.Nelyubin "Metaforaning maqsadi shunchaki obyekt yoki hodisaning nomi emas, balki uning ifodali xarakteristikasi" ekanligini ta'kidlaydi³. N.D.Arutyunova fikriga ko'ra, metaforaning mohiyati bu "Nutq mavzusini ko'rsatish uchun mo'ljallangan aniqlovchi (tavsiflovchi va semantik jihatdan tarqoq) lug'atning uning belgilari va xususiyatlarini ko'rsatish uchun mo'ljallangan predikatlar sohasiga transpozitsiyasi"⁴.

Ayniqsa, D.S.Xudayberganova metaforalar tadqiqiga yangicha, zamonaviy yondashadi. Olim metaforalarni matnda muhim kognitiv-semantik ahamiyat kasb etish bilan birga, til egalarining milliy-madaniy tafakkuriga xos jihatlarni namoyon etuvchi hodisa sifatida baholaydi va o'xshatish hamda metaforalar asosiga qurilgan matnlarning

muayyan tilda qoliplashgan matn shakllarini aniqlash imkoniyatini berishini aytadi, metaforalarni ularni matnning pretsedent shakllari sifatida baholaydi⁵.

O'zbek tilshunosligida bir guruh olimlar va tadqiqotchilar jonlantirishni metafora qurshovida, uning maxsus turi sifatida izohlaydilar. L.Djalolova esa jonlantirishni metaforadan keskin farq qilib, uni mustaqil tasviriy vosita sifatida talqin etadi. Uningcha, jonlantirish metaforadan farqli hodisa, "unda insonga xos harakat, his-tuyg'u, so'zlash, fikrlash jonsiz predmetlarga ko'chirilsa ham, lekin ular orqali inson tushunilmaydi"⁶. Bundan farqli, M.Mirtojiev jonlantirishni metaforaning mazmuniy bir turi sifatida ko'rsatadi. Bizningcha ham ushbu fikr ilmiy haqiqatni ifoda etadi.

Metafora hissiy ta'sir uchun keng qo'llaniladi, chunki "qabul qiluvchiga nafaqat yozuvchi, publitsist va jamoat arbobi, balki jamiyatning har qanday a'zosi ham hissiy bosimdan manfaatdor. Maqsadning umumiyligi tabiiy ravishda ishlatiladigan til texnikasining umumiylikini keltirib chiqaradi. Tuyg'ular va hissiy bosimni ifoda etish sohasi kundalik nutqqa badiiylik elementini va shu bilan birga metaforani olib keladi"⁷.

Darhaqiqat, "metafora biz konseptual maydonning eng chekka qismlariga yetib boradigan fikrlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Obyektlar bizga yaqin, tushunish oson, fikrlarni bizdan uzoq va qochib ketadigan tushunchalarga kirish imkoniyatini ochadi. Metafora aqlning "qo'lini uzaytiradi"; uning mantiqdagi roli qarmoq yoki miltiqqa o'xshash bo'lishi mumkin.

V.V.Vinogradovning fikricha, "Metafora g'ayrioddiy so'zlarni ishlatish prinsipi emas, badiiy dunyoni shakllantirish usuli"⁸. U –she'riy qarashlar

¹ Ричардс А.А. Философия риторики // Теория метафоры. - М., 1990. - С. 44-66.

² Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М.: Наука, 1988. - С. 173-204.

³ Нелюбин Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка: Учебное пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М., 1990. -110 с.

⁴ Арутюнова Н.Д. Функциональные типы языковой метафоры // Изд. АН СССР. -Сер. Лит. ин. яз. - М., 1978. - Т. 37. - № 4.

⁵ Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini. Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2015. –B.18.

⁶ Hasanov A.A. Abdulla Qahhor hikoyalarida jonlantirishlar lingvopoetikasi. Научный мир Казахстана. 4 (32) 2010. – B.37-38.

⁷ Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М.: Наука, 1988. - С. 173-204.

⁸ Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой // Поэтика русской литературы. - М.: Наука, 1976. - С. 369-459.

dunyosining subyektiv mazmunida individual-ijodiy xususiyatlarni ochib beradi.

“Metaforaning kuchi mavjud toifalashni buzish qobiliyatidir, shunda eski mantiqiy chegaralar xarobalarida yangilarini qurish mumkin”. A.Richards metaforadan foydalanish zarurligini “tilning hamma joyda mavjud prinsipi” deb ataydi⁹. Metafora uning semantik referentlarining xususiyatlari o‘rtasida ma’lum bir o‘xshashlikni nazarda tutadi, chunki u tushunarli bo‘lishi kerak va boshqa tomondan ular o‘rtasidagi o‘xshashliklar, chunki metafora ma’lum bir yangi ma’no yaratishga mo‘ljallangan, ya’ni taklifga ega bo‘lish.

Kognitiv tadqiqotlarda metafora konseptual hodisa, mavhum yoki notanish sohani ma’lum yoki intuitiv soha prizmasi orqali konseptualizatsiya qilish usuli sifatida tushuniladi. E.Mak Kormakning fikricha, “Metaforani yaratishga olib keladigan kognitiv jarayon evolyutsion jarayon kontekstida shaxsga tegishli bo‘lgan kengroq bilish jarayoniga kiritilgan”. Bu erda “miyaning evolyutsiyasi, bilish uchun apparat ta’minoti, shuningdek, lingvistik muhit bilan o‘zaro ta’sir qilish orqali metafora paydo bo‘ladigan kontekstni ta’minlaydigan madaniyat” haqida gap boradi¹⁰.

Kontseptual tizimda metafora mavjudligining asosiy sababi shundaki, metafora fikrlash jarayonini osonlashtiradi, chunki ular murakkab mavhum tushunchalarni yanada qulayroq tushunchalar bilan tushuntiradi. Aynan shu turdagi hodisalarni boshqa turdagi hodisalar nuqtayi nazaridan tushunish va boshdan kechirish zarurati metaforaning fikrlashning kontseptual tuzilmalarida tarqalishiga olib keladi.

XULOSA. Umuman, o‘zbek va rus olimlari tomonidan metafora hodisasining o‘rganilishi keng

qamrovli ekanligini ta’kidlash zarur, o‘zbek tilshunosligida ham metaforalar kognitiv-pragmatik aspektda o‘rganilgan, biroq rus va o‘zbek tillaridagi metaforalar qiyosiy tadqiq qilinish tizimli ilmiy baho berilmagan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ричардс А.А. Философия риторики // Теория метафоры. - М., 1990. - С. 44-66.
2. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М.: Наука, 1988. - С. 173-204.
3. Нелюбин Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка: Учебное пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М., 1990. - 110 с.
4. Арутюнова Н.Д. Функциональные типы языковой метафоры // Изд. АН СССР. -Сер. Лит. ин. яз. - М., 1978. - Т. 37. - № 4.
5. Mahmudov N. O‘qituvchi nutq madaniyati. -Т., 2009. 2-nashr, -В. 80.
6. Xudayberganova D.S. O‘zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. -Т., 2015. -В.18.
7. Hasanov A.A. Abdulla Qahhor hikoyalarida jonlantirishlar lingvopoetikasi. Научный мир Казахстана. 4 (32) 2010. -В.37-38.
8. Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой // Поэтика русской литературы. - М.: Наука, 1976. - С. 369-459.
9. Мак Кормак Э. Когнитивная теория метафоры. М., 1990. - С. 358-386.
10. Опарина Е.О. Концептуальная метафора // Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1988. - С. 65-77.

⁹ Ричардс А.А. Философия риторики // Теория метафоры. - М., 1990. - С. 44-66.

¹⁰ Мак Кормак Э. Когнитивная теория метафоры. М., 1990. - С. 358-386.